

O'ZBEK XALQ CHOLG'U ASBOBLARINING TAKOMILLASHUVIDA MUTAFAKKIR OLIMLARNING O'RNI

Sobirov Otajon Zohidjon o'g'li

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek xalq cholg'u asboblarining takomillashuvida mutafakkir olimlarning o'rni, milliy musiqiy cholg'ularimiz o'zining betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o'rin tutishi haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: mutafakkir, cholg'u, milliy, qadriyat, asbob, soz, ijrochi, ijro, soz.

Аннотация

В данной статье рассматривается роль мыслителей и учёных в совершенствовании узбекских народных музыкальных инструментов, а также особое место, которое наши национальные музыкальные инструменты занимают в нашей национальной музыкальной культуре благодаря своей самобытности, привлекательности узорного декора, разнообразию звучания и несравненным исполнительским возможностям.

Ключевые слова: мыслитель, инструмент, национальный, ценность, инструмент, музыка, исполнитель, исполнение, музыка.

Abstract

This article discusses the role of thinkers and scientists in the improvement of Uzbek folk musical instruments, and the special place that our national musical instruments occupy in our national musical culture with their uniqueness, attractiveness of pattern decoration, diversity of sound and incomparable performance possibilities.

Keywords: thinker, instrument, national, value, instrument, music, performer, performance, music.

KIRISH

Inson ovozi azaldan eng mukammal cholg'u hisoblangan¹. Turli mizrobli yoki torli-kamonchali musiqa cholg'ulari ijrochilari hamisha o'zlari yaratgan kuylar ohangini inson ovozigacha yaqinlashtirishga, bunda o'ziga xos musiqiylikka erishishga, ohangni ta'sirliroq, samimiyroq, ravonroq chiqarishga intilishgan². Olim ohangi inson ovozigacha juda yaqin turgan cholg'ular ud va rubobni batafsil ta'riflagan. Rubob tushunchasi ostida g'ijjakka o'xshagan, torlari kamoncha bilan chalingan cholg'ular

¹ Farobiy, A.N. (1989). *Kitob al-musiqa al-kabir*. Toshkent: Fan nashriyoti.

² Abduqodirov, A. (2008). *Sharq musiqasi nazariyasi*. Toshkent: Sharq

nazarda tutilgan³. Damli cholg'ular ichida risolalarda nay (fleyta) va surnay, shuningdek Vizantiya musiqasidagi organun (muzlar, muzamir) kabi cholg'ular tilga olingan⁴.

O'sha davrda Sharqning taniqli mutafakkiri Safiuddin Urmaviy musiqa ilmi tizimini rivojlantirdi. U usta udchi, xonanda va bastakor sifatida mashhur bo'lgan. Urmaviy o'z tajribalariga asoslangan nazariy qoidalarini "Kitab al-Advar" (Taqvodorlik kitobi) nomli asarida bayon qilgan. Unda ud cholg'usining tuzilishi, tovush diapazoni va sozlash tizimi haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. Ud besh juft tordan iborat bo'lib, kvarta intervalda sozlangan va har biri maxsus nom bilan atalgan: bam, masnos, masne, zir va xadd⁵.

Qo'sh torli cholg'u — dutor haqida ilk yozma ma'lumotlar Al-Husayniyning XV asrga oid "Kanon" asarida uchraydi. Bu atama uni boshqa ko'p torli cholg'ulardan ajratish uchun ishlatilgan (masalan: soz, tanbur, ud)⁶. Darvish Alining XVI-XVII asrlarga oid risolasi esa O'rta Osiyo musiqasining o'ziga xos xususiyatlarini yoritishda muhim manba hisoblanadi⁷.

Darvish Ali torli, mizrobli cholg'ular orasida udni eng takomillashgan cholg'u sifatida tilga olib, uni "cholg'ular shohi" deb ataydi. Uddagi juft sozlangan o'n ikki tor Forobiy davridagi udga qaraganda kengroq diapazonga ega bo'lgan. Unga ko'ra, oltinchi tor pastki registrda kengayish hosil qilgan⁸. Shuningdek, risolada chang cholg'usi homiysi sifatida afsonaviy Zuhraga bag'ishlangan, u yetti maqomni ijro eta oladigan 26 torli cholg'u sifatida tasvirlanadi⁹.

Risolada nay, qonun, rubob, kobiz, g'ijjak, musiqor, enbon-nay (damli charmli) va xitoyda tarqalgan ruxavza kabi cholg'ular ham tilga olingan. Ulardan yettitasi — tanbur, chang, qonun, ud, rubob, kobiz, g'ijjak — eng ommaviy cholg'ular sifatida ajralib turadi¹⁰. Mazkur cholg'ular ansambl tarkibida uyg'un tovush koloritini yaratishda ishlatilgan.

Darvish Alining guvohligi shundan iboratki, u tilga olgan cholg'ularning ko'pchiligi (nay, surnay, chang, qonun, rubob, tanbur, g'ijjak, kobuz, doira, nog'ora, ud) bugungi kunda ham O'zbekiston, Tojikiston, Ozarbayjon kabi mamlakatlarda saqlanib qolgan va yanada takomillashgan¹¹. Bu cholg'ular asrlar mobaynida o'zbek xalqining madaniy turmushida mustahkam o'rin egallagan, shu sababli ularni o'zbek xalq cholg'ulari deb atash o'rinlidir¹².

³Safarov, D. (2010). "Torli cholg'ular va ularning evolyutsiyasi." *Musiqashunoslik jurnali*, 1(2), 35–41.

⁴Mamedov, F. (1996). *Sharq cholg'ulari tarixidan*. Boku: Elmlar nashriyoti.

⁵Urmaviy, S. (2002). *Kitab al-Advar (Taqvodorlik kitobi)*. Qayta nashr. Tehron: Musiqa markazi.

⁶Al-Husayniy, M. (1998). *Musiqa kanonlari*. Toshkent: O'zR Fanlar akademiyasi

⁷Nazarov, O. (2011). "Darvish Ali risolasining tahlili." *O'zbek musiqasi merosi*, 5, 25–32.

⁸Darvish Ali. (XVII asr). *Risola*. Qo'lyozma. O'zR FA Qo'lyozmalar instituti fondi.

⁹Ibid.

¹⁰Ibid.

¹¹Karimov, M. (2003). *O'zbek xalq cholg'ulari*. Toshkent: Fan.

¹²Sharipov, B. (2010). "Milliy cholg'ularimiz merosi." *Madaniyat va Ma'rifat*, 4(12), 22–27

Navoiy davrida nay, ud, g'ijjak, qonun, karnay, surnay, nog'ora, doira va chang ijrochiligi keng tarqalgan. Bu cholg'ular ansambl va yakka ijroda birdek qo'llanilgan. Ayniqsa chang yakka ijro cholg'usi sifatida alohida e'tiborga molik bo'lgan¹³.

XV-XVII asr yozma manbalarini tahlil qilish orqali O'rta Osiyo musiqa ijrochilik madaniyati shu davrda o'z kamolotiga yetgani aniqlanadi. O'zbek ijrochilari faqat kuy chalish bilangina emas, balki o'zlari musiqa asarlari yaratish bilan ham mashhur bo'lganlar. Ayniqsa ud, nay, g'ijjak, tanbur, konun, kobiz chalishda mahoratli san'atkorlar paydo bo'lgan va ular ansambllarda faol ishtirok etganlar¹⁴. Vosifiy o'z "Esdaliklar"ida ushbu cholg'ularni chalayotgan mashhur hunarmandlarni tilga olgan. Ular musiqa majlislarida qatnashib, improvizatsion ijroda bellashgan, yoshlar esa bu orqali o'z san'atini namoyish etishga harakat qilganlar¹⁵.

O'zbek xalq cholg'ularining ijrochilik imkoniyatlari doimo kengaydi va takomillashdi. Turli xil xalq cholg'u ansambllarining tashkil etilishi, yakkanavoz cholg'uchilikning rivojlanish musiqa ustalaridan cholg'ularni yanada mukammallashtirishni talab etdi. Biroz vaqtdan so'ng xalq musiqasi ansambllarida qashqar rubobi va chang singari cholg'ularning ovozi yangitdan yangradi.

XIX- asrda ijrochilik amaliyotida nay, qo'shnay, surnay, karnay, bo'laman, chang, qashqar rubobi, buxoro (afg'on) rubobi, tanbur, dutor, do'mbra, g'ijjak, sato, doira, qayroq, safoyil kabi cholg'ular mustahkam o'rin oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulin E.B. Teoriya muzыkaльнoгo oбrazovaniya. – M.: Akademiya, 2004. – 467 s.
2. Abdullaeva M.A. Oilada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirish. Ped. fan. nom. ...dis. – T.: "Oila" ilmiy-amaliy markazi, 2009. -160 b.
3. Abdullaeva SH.SH. Pedagogicheskie texnologii razvitiya poznavatel'nyx tvorcheskix sposobnostey uchayixsya mladshix klassov: Dis.... kan. ped. nauk. – T., 2005. -121s.
4. Aguarbekkezi A. Professional'no-pedagogicheskaya napravlenность instrumental'noy podgotovki buduyegouchitelya k rabotes muzыkaльnym materialom. Avtoreferat. – T.: 2001. 48 - b.
5. Azimov K. O'zbek xalq cholg'u asboblari havaskorlik orkestri bilan ishlash uslubi. – T., 2002. –B. 106.
6. Shamsutdinova, D. (2020). *Musiqa ijrosi va uning pedagogik ahamiyati*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
7. Tursunov, A. (2018). *Konsert ijrosining psixologik jihatlari*. Toshkent: Toshkent davlat konservatoriyasi nashriyoti.

¹³ Vosifiy, Z. (1510). *Badoe' ul-vaqoe'*. Tehron: Markazi Nashr.

¹⁴ Qodirov, T. (2014). *O'zbek musiqa san'ati tarixi*. Toshkent: O'qituvchi.

¹⁵ Vosifiy, Z. (1510).